

Buhârî'nin *el-Câmi' u's-sahîh*'i Bağlamında İlim Ehli'nin Evsâfına Dair Bazı Mülâhazalar

Aynur URALER*

“Some Considerations on the
Qualifications of the People
of Knowledge in the Context
of al-Bukhârî’ *al-Câmi’ al-
Sahîh*”

Abstract: The value and appreciation of knowledge and the scholar in Islam requires that the scholar is a qualified person. It is indispensable for a scholar to have some fundamental virtues in order to ensure that knowledge serves the goodness and truth. In this article, the characteristics that should be found in a Muslim scholar, have been determined by making use of the chapter on ‘İlm (knowledge) of *al-Câmi’ al-Sahîh*, the work of the great authority in hadîth (prophetic narration) Imam al-Bukhârî. This analysis, which is based on the hadîth narrations and the subtitles in al-Bukhârî’s chapter on ‘İlm (Knowledge), has provided many conclusions, despite having limited data, with respect to Bukhârî’s ability to extract religious rulings (hukm) from Quranic verses and Prophetic traditions (hadîths). Overall, the principles that can be gathered under three main headings have been determined. These are the basic qualities expected to be found in every stage of the scholar’s life, the principles to be considered in his education and teaching life, the measures that should be taken into consideration in the scholar’s perspective and approach to knowledge as well as the issues to be considered in his studies. It is also seen that the characteristics determined according to one of the main sources of Islam are actually universal and enlighten the path of all seekers of knowledge who are after the truth.

Citation: Aynur URALER, “Buhârî’nin *el-Câmi’ u’s-sahîh*’i Bağlamında İlim Ehli’nin Evsâfına Dair Bazı Mülâhazalar” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XIX/1, 2021, pp. 7-28.

Keywords: Hadîth, Bukhârî, *al-Câmi’ al-Sahîh*, the People of Knowledge, ‘âlim (muslim schooler).

I. Giriş

İlim, bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, bilmek,¹ âlemde bulunan şeyler hakkında bilgi sahibi olmaktır. İslâm Dini’ne göre ilmin sahibi, bütün bilgilerin kendisinde olduğu varlık, Allah Teâlâ’dır. Herşeyi hakkıyla, çok iyi bilen mânâsına gelen Alîm, Onun isimlerinden biridir. Kur’ân-ı Kerîm’de Alîm, tek

* Prof. Dr., Marmara Üniv., İlahiyat Fak., Hadis, İSTANBUL, a_uraler@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-1106-9313 Geliş: 01.09. 2020 Yayın: 30.06.2021

¹ İlimin farklı tanımları için bkz. İlhan Kutluer “İlim”, *DİA*, XXII, 109-114, İstanbul 2000, XXII, 109, 110.

olarak ve Allah Teâlâ'nın bazı isimleriyle birlikte, peşpeşe zikredilmiştir. Anlaşıldığına göre o isimler ile ilim arasında alaka bulunmaktadır. Bu isimlerden de istifade ederek ilmin unsurları tespit edilebilir, ilim kavramı daha iyi tanımlanabilir, hatta Onun bazı isimlerinin kulları yönlendirmesine, kullara düşen görevlere işaret etmesine ve beşerî ölçüler içinde kulların da onların gereğini yapmalarına² istinâden ilim adamının nitelikleri belirlenebilir ki yeri geldikçe bu isimlere atıf yapılacaktır. İlmin, Allah Teâlâ'ya ait olması mertebesinin yüceliğini göstermeye kâfidir ve bu durum âlimi değerli kişi mevkiine getirmektedir. Çünkü o, Allah Teâlâ'nın âlemde var ettiği şeyleri anlamak için aklını kullanır, deliller çıkarır, elde ettiği bilgi ile hakikatler arasında bağ kurar.³ Âlimin ölümüyle ilmin kaldırıldığını bildiren hadîs⁴ de onun önemli kişi olduğunu bildiren naslardan biridir. Âlime bu konunun lütfedilmesi, ilimle meşgul olan kimsede bazı vasıfların bulunmasını zaruri kılmaktadır, diğer yandan bilginin kullanılış amacı da konunun önemini ve ciddiyetini artırmaktadır.

Bu yazıda bir âlimin eserinden istifade edilerek ilim adamının vasıfları belirlenmeye çalışılacak ve tespit edilen vasıfların o âlimin hayatındaki yansımalarına yer verilecektir. Konuları, belirli bir şahsın üzerinden anlatmak, onların yaşanabilirliğinin ve gerçekliğinin anlaşılması açısından önemlidir. İncelenecek şahıs, Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî (v. 256/870) ve eseri *el-Câmi'us-sahîh*'inin Kitâbu'l-ilm'dir. Buhârî, İslâm dünyasının en büyük âlimlerinden- dir, hadîs ilminde ise en üst seviyededir. Binâenaleyh onun çalışmaları ve ilmî özellikleri, hem uzmanlık hem kişilik açısından bir kimsenin ilim adamı sayılmasındaki ölçülerin, kıstasların ne olması gerektiğini ortaya koymaktadır. İncelemede büyük ölçüde İlim Bölümü'ndeki bâb başlıkları ve hadîsler⁵ esas alınacak, dolayısıyla değerlendirmeler sınırlı bir çerçeve içinde yapılacaktır. Buhârî'ye göre ilmin temel konularının ne olduğu ve onun ilme bakışı bu bilgilere dayalı olarak belirlenmeye çalışılacak, kendisinin ilmî yönü de elde edilen neticelere göre anlatılacaktır. İlim adamının vasıflarını tespit için az sayıdaki veriden hareket edilse de önemli sonuçlara ulaşılabileceği muhakkaktır. Çünkü Buhârî, naslardan delil getirerek ölçüler belirler. Bilindiği gibi herhangi bir meselede usûl tespit ederken Müslüman âlimlerin metodu, naslara müracaat etmek, âyetlerden ve hadîslerden hareketle bir neticeye ulaşmaktır.

A. İlim Adamının Temel Nitelikleri

Âlimler arasında bilgi seviyesi, usûl, üslup gibi çeşitli niteliklerde farklılık-

² Bu konuda bkz. Mehmet Aydın "Gazâlî'nin Kurb Nazariyesinde Allah'ın Sıfatlarının Anlam ve Önemi" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXII, 307-314, Ankara 1978.

³ bkz. İlhan Kutluer "İlim", *DİA*, XXII, 109-114.

⁴ Buhârî, İlim 34.

⁵ Buhârî, Kitâbu'l-ilm'deki hadîslerden bazılarının ilk bakışta ilimle alakalı olmadığı zannedilebilir düşüncesiyle, hâislerden çıkardığı neticeleri yazarak ilimle alakasını göstermiştir.

lar olabilir, ancak bazı ölçüler vardır ki bunlar, kâmil mânâda yerine getirilmese bile herbirinde bulunması gereken temel vasıflardır.

1. Allah Rızasını Elde Etme Niyeti

İslâm'a göre her işte niyetin hâlis olması esastır. Niyetin doğruluğunu, dine uyup olmadığını anlamamanın yolu ise ilimdir. İlim, niyetin de amelin de sahihliğini belirler.⁶ Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahih'*ine “Ameller, niyetlere göre değerlendirilir” hadîsiyle başlamasına bu açıdan bakmak mümkündür, ilk olarak bu hadîsi zikretmesi, kitabını yazmaktaki niyetini bildirmesi ve Allah'ın rızasını başlangıç yapması olarak da yorumlanabilir. Kur'ân-ı Kerim'den sonra en fazla itibar edilen ve Müslümanlar'ın en çok müracaat ettiği kıymetli bir kitap yazmasının temelinde niyetinin samimiyetinin, sâfiyetinin bulunduğu âşikârdır. Onun çok çalışmasında, o günün zor şartlarında ilmin önündeki mânileri aşmasında, ilmi elde edip sonra yaymasında; iyi niyetinin, ihlâsının ve dinî salâbetinin etkisi vardır. O, şevkini, kuvvetini bu hislerinden almıştır. Câmiî'deki hadîsleri gusul abdesti alıp iki rek'at namaz kılarak yazması⁷ da ilmî meşguliyete ibadet gibi yaklaştığının bir alâmetidir. Onun, talebesine hadîs yazdırırken “Nebî (s.a.v.) ve ashâbıyla beraber oluyorsun, ne mutlu sana” demesi,⁸ aynı zamanda çalışmaları sırasındaki hissini ve heyecanının ve bu yolda yürümekten ne kadar memnun olduğunun ifadesidir. Diğer yandan ilmî çalışmalarda niyetin, Allah'ın rızasını kazanmak olması, ilmin Allah'ın rızasına uygun olmayan işlere hizmet etmesini önlemesi açısından son derece önemlidir.

2. İlimin Değerinin Bilincinde Olmak

Buhârî, *el-Câmi'i'nin* İlim Bölümü'ne ilmin değeri, fazileti ile başlamıştır.⁹ Onun, ilim yolunu tercih etmesinde İslâm Dini'nin ilme verdiği değer etkili olduğu muhakkaktır. Çünkü o, her konuda Kur'ân-ı Kerim ve sünnete uygun yaşamaya gayretinde olan bir kimsedir. Bu anlayışla hayatını, ilmin faziletini bildiren âyetler ve hadîslere göre tanzim etmiştir. Ayrıca ilme yönelen, bu alanda çalışan kimsenin, ilmin değerinin, öneminin ve zaruretinin bilincinde olması gerekir. Bu şuur, hayatında ve ilmî faaliyetlerinde sorumlu davranmasını ve ilmî çalışmalarını ciddiyetle, hassasiyetle ve özenle yapmasını sağlar. Buhârî, ilmin, insan hayatı için ne derece gerekli olduğunu bildiren hadîslere yer ve-

⁶ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalâni, *Fethu'l-bârî, şerhi Sahih'i'l-Buhârî*, I-XIII, Beyrut 1379, I, 160.

⁷ Muhammed b. Ahmed ez-Zehabi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XXV, Beyrut 1405, XII, 402, 404; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 7. Aynı kaynaklarda, Buhârî'nin her bâb başlığını yazdığında (yeni bir başlığa geçtiğinde) iki rek'at namaz kıldığı bilgisi de vardır.

⁸ Zehabi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 445.

⁹ Buhârî, İlim 1. Buhârî, bu bâbın tercemesinde önce “Allah içinizden iman edenlerin ve ilim sahiplerinin derecelerini yükseltir” [el-Mücadele (58), 11] âyetini, sonra “De ki Rabbim il-mimi artır” [Tâhâ (20), 114] âyetini zikretmiştir.

rerek konunun önemine dikkat çekmiştir. Hadislere göre ilmin kalkması, birçok sorunun ortaya çıkmasına, işlerin kötü gitmesine sebep olur. İlim bulunmadığında cahâlet yerleşir kalır,¹⁰ cahiller söz sahibi olurlar, meseleler karşısında bilgiye dayanmayan görüşlerini çözüm olarak gösterirler,¹¹ günahlar yayılır, fitneler, kargaşalar zuhur eder hatta öldürmeler çoğalır.¹² Buhârî'nin ilmi çok ciddiye almasının temelinde, nasların bildirdiği bu gerçeklerin bulunduğu muhakkaktır. O faaliyetleri ile ilmin, değerini ve önemini korumuş, ilme rağbeti artırmak suretiyle cahâlete yol vermediği gibi seviyeyi yükseltmiştir.

3. Güzel Ahlâklı ve Şahsiyetli Olmak¹³

Buhârî, İlim Bölümü'nde "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu"¹⁴ âyetine yer vermiştir.¹⁵ Âyet, bilginin kişiye ve insanlığa bir seviye kazandırdığını bildirmektedir.¹⁶ Buna göre âlim, diğer insanlardan daha iyi nitelikler taşımaktadır.

¹⁰ Buhârî, İlim 21. Bir başka hadîste Hz Peygamber, kabzolmadan ve kaldırılmadan önce ilim öğrenmeyi tavsiye etmiş, kendisine "(Kur'ân-ı Kerim) sahifeleri varken, onu öğrenip, eşlerimize, çocuklarımıza, hizmet edenlerimize öğrettiğimiz halde ilim nasıl kaldırılır" diye sorulunca "Tevrat ve İncil, İsrâilîoğulları'nın elinde değil miydi? Bir faydası olmadı. Yahûdîlerin ve Hıristiyanların kitapları varken peygamberlerinin getirdiklerine bağlanmadılar. İlimin gitmesi, ilmi taşıyanların gitmesi ile olur" buyurmuştur (bkz. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, Beyrut ts. V, 266; Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir* I-XV, Kahire ts. VIII, 215.

¹¹ Buhârî, İlim 34.

¹² Buhârî, İlim 21, 24. Resûlüllâh, bu kötü gidişatın kıyamet alâmetlerinden olduğunu belirtir.

¹³ Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ'nın, Âlim ismiyle birlikte zikredilen isimlerinden bir kısmı, ilim adamına uygun tavrın nasıl olması gerektiği konusunda yol göstericidir. Meselâ Âlim ile Aziz ismi beraber zikredilmiştir. [el-En'âm (6), 96] Aziz, Allah Teâlâ'nın karşı sonsuz kudretinin varlığı, Onun güçlü, yenilmeyen yegâne galip, değerli, şerefli, üstün olduğu mânâlarına gelmektedir. İsmi mânâsından, âlimin değerli, şerefli, ilmin haysiyetine yarışır şekilde yaşamaya gayret etmesi gerektiği sonucu çıkarılabilir. Âlim ismiyle birlikte geçen isimlerden biri de Halîm'dir. [en-Nisâ (4), 12] Halîm, Allah Teâlâ'nın sabır ve merhamet sahibi olup, acele ile muamele etmemesi demektir. Bu isimden ise âlimin sabırlı olmasının, güzel muamele etmesinin ve ilmi faaliyetlerinde ve hayatında temkinli davranmasının uygun olduğu değerlendirilmesinde bulunabilir. Âlim ile birlikte zikredilen bir diğer isim Kadir'dir. [en-Nahl (16), 70] Kadir, Allah Teâlâ'nın herşeye gücünün yetmesi demektir. Bu isim, bilginin güç olduğuna, güç verdiğine işaret etmektedir. Âlimin de mücâhede etmesi ve faydalı olması için güçlü olması arzu edilmektedir. "Kuvvetli mü'min, (Allah katında) zayıf mü'minden daha hayırlı ve daha sevimlidir. (Bununla beraber mümin oldukları için) her ikisinde de hayır vardır. Sen, sana yararlı olan şeyi elde etmeye çalış. Allah'dan yardım dile ve asla acz gösterme. Başına bir şey gelirse 'şöyle yapsaydım, böyle olurdu' diye hayıflanıp durma. 'Allah'ın takdiri bu, O, ne dilerse yapar' de. Zira 'eğer şöyle yapsaydım' sözü şeytani memnun edecek işlerin kapısını açar" [Müslim, Kader 34] hadîs-i şerifi bu hususla ilgilidir.

¹⁴ ez-Zümer (39), 9.

¹⁵ Buhârî, İlim 10.

¹⁶ Âyet, bilginin insanlığı itikadî, ahlakî, estetik, ekonomik ve benzeri yönlerden daha yüksek seviyelere taşımaya gerektiğine işaret etmektedir. bkz. İlhan Kutluer "İlim", *DİA*, XXII, 110.

Aynı bölümde naklettiği “Âlimler, Peygamberlerin vârisleridir” hadîsi¹⁷ de Müslüman âlimlere, güzel ahlâka ve temsil ettikleri değerlere yakışan şahsiyetli, haysiyetli bir duruşa sahip olmak, ilmini doğru yolda kullanmak mesuliyeti getirmektedir. Binâenaleyh Müslüman âlimlerin ahlâkları beklenir. Çünkü hadîs ilminin şerefi vardır ve muhaddisler, Rasûlullah'ı (s.a.v.) iyice tanıyıp en güzel şekilde tanıtmak görevini seçmişlerdir. Buhârî, çalıştığı sahanın öneminin ve sorumluluğunun idrâkiyle hayatını ve ilmini, Hz. Peygamber'e lâyük hâle getirme gayreti içinde olmuş ve başarıya ulaşmıştır.¹⁸

4. İlmiyle Âmil Olmak

Âlimin bilgisinin, ameline yansması suretiyle ilim ile amel iribatının oluşması idealdir, teoride kalmak arzu edilen bir durum değildir. Dinî bilgiler söz konusunda olduğunda ise sadece âlimler değil herkes için öğrenmekteki asıl maksat, öğrenilenleri tatbik etmek, gereğini yerine getirmektir.¹⁹ İlim adamlarının ise ilmiyle âmil/bildiğini yaşamada daha hassas olmaları gerektiği bildirilmiştir.²⁰ Âlimlerin, Müslüman kimliğini en iyi biçimde yansıtmaya mesuliyeti vardır. Din, sadece yazılı veya sözlü değil, yaşayışla da intikal ettirilip, örnek olmalarıdır. Nitekim halk, olaylar karşısında, onların sözlerini ve davranışlarını takip etmekte ve örnek almaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in, getirdiği hidayet ve ilmi yağmura benzetip herkesin aynı derecede istifade etmediğini bildirdiği hadîse²¹ göre ilmin gereğini yerine getirmekte herkes aynı seviyede değildir. Kimi öğrenir, öğrendiğiyle amel eder ve sonra öğretir, kimileri de bunları tam mânâsıyla yerine getirmez.²² İmam Buhârî ise ilimden en üst seviyede istifade etmiş ve gereğini yapmıştır. İlmiyle amel etme konusunda Kur'an-ı Kerim'in ve sünnetin emirlerini yerine getirmiş, naklettiği/rivâyet ettiği hadîslere, sünnete uygun yaşamıştır. Onun ilmî şahsiyetinden bir misâl vermek gerekirse Câmi'nin İlim Bölümü'nde naklettiği âyetlerin ve hadîslerin gereğini yerine getirmiş, ilmî faaliyetlerini bu esaslar çerçevesinde yürütmüş, naslardan çıkardığı sonuçları ilmî hayatına yansıtmıştır.

5. İlmî Tevâzu

“Her ilim sahibinin üstünde daha bilgili bir kimse vardır”²³ âyetine göre

¹⁷ Buhârî, İlim, 10.

¹⁸ bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 436, 442.

¹⁹ Sahâbilerin, dini iştiaqla öğrenmelerindeki gâyelerinin, Kur'an'a ve sünnete göre yaşamak olduğu örnek gösterilebilir. bkz. Aynur Uraler, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, İstanbul 2016, s. 239-280.

²⁰ Konuyla ilgili âyetler için bkz. el-Bakara (2), 44; Hûd (11), 88; es-Saf (61), 2-3. İlmiyle amel etmeyen âlimin âhiretteki durumunu anlatan hadîs için bkz. Buhârî, Bed'ul-halk 10.

²¹ Buhârî, İlim 20.

²² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 177.

²³ Yusuf (12), 76.

tevâzu, öncelikle ilim adamlarına yakışan bir tavidir. Hz. Peygamber'in, konuşmasının herkese ulaştırılmasını isterken "sözlerim kendilerine ulaştırılan bazı kimselerin, söylediklerimi, sözlerimi işiten bazı kimselerden daha iyi anlamaları muhtemeldir" buyurması²⁴ da tevazu açısından değerlendirilebilir. Her zaman daha bilgili ve ilmi konularda daha anlayışlı kimselerin bulunmasının mümkün olduğunu bildiren hadîs, kişinin bilgisi ile büyüklüğüne engeldir. İlim Bölümü'nde bu hadîse yer veren Buhârî, bir bâbta ise "Size ilimden az bir şey verilmiştir"²⁵ âyetini tercemeye almış,²⁶ ilmin gerçek sahibinin Allah Teâlâ olduğuna dikkat çekmiştir. Bu çerçevede "bir âlime 'en bilgili kim' diye sorulduğunda ilmi, Allah'a havâle etmeli" diye bir başka bâb tertip etmiş, Hz. Mûsa'ya böyle bir soru sorulduğunda kendisinin, en bilgili kişi olduğunu söylemesini, bunun üzerine Allah Teâlâ'nın onu kınadığını bildiren Mûsa-Hızır kıssasının anlatıldığı hadîsi nakletmiştir.²⁷ Bununla birlikte Hz. Mûsa'nın, Hızır'ın kendisinden bilgili olduğuna dair vahiy alınca Hızır'a gitmesi²⁸ ise onun tevâzuunu göstermektedir.²⁹ Buhârî, "Kulları içinde ancak âlimler Allah'tan (hakkıyla) korkar"³⁰ âyetini de zikrederek³¹ hem âlimin değerini hem de gerçek âlimin kibirli olmadığını belirtmiştir. Sahâbîlerin "Allah ve Rasûlü daha iyi bilir"³² sözü de bu kapsamdadır ve doğru yaklaşım ve tutumu göstermektedir. Dolayısıyla ilim adamı, kendisini en bilgili kimse olarak görüp kibre kapılmamalı ve araştırmalarının sonucunda ulaştığı neticeleri en doğru ve tenkit edilemez diye kabul etmemelidir. Buhârî, büyük bir âlim olmasına rağmen her zaman tevâzu göstermiş, bilgisinin denetlenmesine karşı çıkmamış, kitabını hocalarına sunmuş, bir mecliste imtihan edilmesine tepki göstermemiştir.³³

6. İlmî Kabiliyet

"Allah, hayır murat ettiği kimseyi dinde fakih/doğru anlayış sahibi kılar" hadîsi³⁴ âlimlerin diğer insanlardan üstünlüğünü bildirmektedir.³⁵ Bununla beraber âlimler arasında ilmî seviye farkı vardır. Hz. Peygamber'in, getirdiği hidayet ve ilmi yağmura benzetip herkesin aynı derecede istifade etmediğini

²⁴ Buhârî, İlim 9.

²⁵ el-İsrâ (17), 85.

²⁶ Buhârî, İlim 47.

²⁷ Buhârî, İlim 44.

²⁸ Buhârî, İlim 16, 19. Hz. Mûsa ile Hızır kıssası Kur'an-ı Kerim'de yer almaktadır. bkz. el-Kehf (18), 60-82.

²⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 220.

³⁰ el-Fâtır (35), 28. Bir hadîste âlimin, âbide üstünlüğünün, kendisinin diğer insanlara üstünlüğü gibi olduğu bildirilmiş ve ardından bu âyeti okumuştur (bkz. Dârimî, Mukaddime 29).

³¹ Buhârî, İlim 10.

³² Buhârî, İlim 25.

³³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 408-409, 438.

³⁴ Buhârî, İlim 10, 13.

³⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 165.

bildirdiği hadîsi³⁶ kabiliyet açısından değerlendirmek mümkündür. Yağmurdan faydalananlar nasıl farklı ise insanların kabiliyeti de farklıdır. Buhârî “ilimde fehm/anlama, kavrayış” diye de bir bâb tertip etmiş, orada İbn Ömer'in çocukken, Resûlüllâh'ın sorusunu bildiği hadîsi nakledip,³⁷ onun idrâkine, ilmî kabiliyetine dikkat çekmiştir. Her ilim yolcusunda ilmî kabiliyet üst seviyede olmasa da ilme yatkınlık bulunmalıdır. Buhârî'nin ilmî kabiliyeti ise üst seviyededir, hafızası çok kuvvetli ve zeki bir kimsedir.³⁸ Hadîs ilmi, binlerce râviyi/şahsı, metni bilmeyi ve doğru değerlendirmeyi gerektiren zor ve mesuliyetli bir ilim dalıdır. Buhârî, Allah Teâlâ'nın dinde fakîh kıldığı kimselerden biri olarak öğrenme, metinleri anlama, tahlil ve yorumlamada son derece yetenekli, bilgileri mükemmel bir terkip haline getirmekte çok başarılıdır.

7. Çok İstekli ve Azimli Olmak

İlmî kabiliyet tek başına kâfi değildir. Bunun harekete geçmesi ve başarı için ilme karşı istek, meyil, merak hatta tutku gerekir. Hz. Peygamber'in, Ebû Hüreyre'nin hadîs öğrenmekteki gayret ve iştiyakını, ‘hadîse düşkün olmak’ diye nitelemesi³⁹ ilim elde etmek isteyen kimsenin hislerine örnek gösterilebilir. Daha sonra disiplinli çalışıp emek sarfetmek gelir. Buhârî'ye ‘hafızayı ne kuvvetlendirir’ diye sorulduğunda, (ilme) tamamıyla kendini vermek ve konuları sık sık gözden geçirmeye (araştırmaya, okumaya) devam etmek cevabını vermiş,⁴⁰ başarı için iki önemli esası bildirmiştir. İlimle meşgul olan kimsenin, Kur’ân-ı Kerîm'in ifadesiyle ‘ilmini artırma’yı⁴¹ gündeminde tutmak gerekir. Hz. Mûsa'nın Hızır'a gitmesi,⁴² onun (a.s.) ilmini artırma arzusunu, ilmi elde etme ve öğrenme isteğini göstermektedir, bu davranışı aynı zamanda birçok bakımdan en üst derecede bulunmanın, ilim talep etmeye mâni olmadığı konusunda örnektir.⁴³ Buhârî'nin bahsi geçen vasıflarla ilgili durumuna gelince o, hadîse düşkünlüğü yanında sebatkâr, sabırlı ve çalışkandır. Bu yönleriyle iyi bir öğrenci olmuş, ilmini artırmak için gayret etmiş, kendini yetiştirmiş, sadece hadîste değil, İslâmî ilimlerin hepsinde uzman olmuştur.

8. Dünya İşleriyle Meşguliyeti Azaltmak

İlimde başarı için ilmin dışındaki işlere fazla vakit ayırmamak zaruridir. İlim Bölümü'nde bu konuya dair delil bulunmaktadır. Ebû Hüreyre, çok sayıda hadîs bilmesinin sebebinin, Hz. Peygamber'in kapısından ayrılmayarak,

³⁶ Buhârî, İlim 20.

³⁷ Buhârî, İlim 14.

³⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 407-408, 415.

³⁹ Buhârî, İlim 33.

⁴⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 406.

⁴¹ Tâhâ (20), 114.

⁴² Buhârî, İlim 16, 19.

⁴³ İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, I, 168, 220.

onu (s.a.v.) dikkatle takip etmesi olduğunu söylemiştir.⁴⁴ Buhârî de kendisini ilme vakfetmiştir. Dünya hayatının, vakti boşa geçirecek kısmından uzak durmuş, sâde bir hayat yaşamıştır.

B. İlim Adamının Öğrenimi ve Öğretim Faaliyetleri

İlim adamı olabilmek için iyi bir öğrenim görmek temel şarttır ve ilmi elde edebilmenin bazı kuralları vardır.⁴⁵

1. Öğrenime Erken Yaşlarda Başlamak

Öğrenime küçük yaşta başlamak, donanım elde etmede etkili olmakta ve başarıyı artırmaktadır. Hz. Peygamber, bir çocuk olan İbn Abbas'a "Allahım ona Kitab'ı öğret" diye dua etmiş,⁴⁶ küçük yaşta ilmi hedef olarak göstermiştir. Abdullah b. Ömer de çocukken Suffe'de kalarak dersleri dinlemiş⁴⁷ ve ilim konuşulan meclislere katılmıştır. Hatta yaşı, oradakilerin en küçüğü olduğu halde Hz. Peygamber'in sorduğu bir sorunun cevabını o bilmıştır.⁴⁸ Yine Hz. Peygamber, çocukların ibadetlere katılmasına, kendi etrafında bulunmasına izin

⁴⁴ Buhârî, İlim 42.

⁴⁵ Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ'nın, Alim ismiyle birlikte zikredilen isimlerinin bir kısmından, âlimin ilmî yönüne ait vasıflar tespit edilebilir. Meselâ, Alim ile Semî' [el-Bakara (2), 181, 224] peşpeşe zikredilmiştir. Semî' Allah Teâlâ, herşeyi iştendir mânâsındadır. Bu isim, kullar açısından ilimle dinleme arasında bir ilgi olduğuna işaret kabul edilebilir. Nitekim ilim yolcusunun, bilgiyi elde etmek için âlimlerin derslerine katılıp dikkatle takip etmesi, dinlemesi temel şartlardan biridir. Hz. Peygamber de vedâ hutbesini irâd ederken herkesin susarak dinlemesini istemiştir. (Buhârî, İlim 43) Allah Teâlâ'nın Şehîd ismi [el-En'âm (6), 73; er-Ra'd (13), 9] de ilimle ilgilidir. Şehîd, herşeyden haberdar, duyular âleminin ötesinde herşeyi asıl haliyle tam olarak bilen, gizli âşikâr olanı bilen demektir. (bkz. Bekir Topaloğlu "Şehîd", *DİA*, XXXVIII, 428, İstanbul 2010) Allah Teâlâ'nın bu isminden kullara yönelik neticeler çıkarıldığına, âlimin iyi bir gözlemci olmasının önemi belirtilebilir. Alim ismiyle beraber zikredilen Habîr [Lokman (31), 34], Allah Teâlâ, herşeyin mâhiyetine, iç yüzüne, görünmeyen kısmına vâkıf ve herşeyden haberdâr demektir. Bu isim, âlimin varlıklardan, toplumdan ve alanındaki gelişmelerden haberdâr olması gerektiğini hatırlatmaktadır. Allah Teâlâ'nın Alim ismiyle beraber zikredilen Hafîz [Yûsuf (12), 55] koruyup gözetken ve dengede tutan, bilen demektir. (bkz. Bekir Topaloğlu, "Hafîz", *DİA*, XV, 116-117, İstanbul 1997) Bu isim; âlimin, öncekilerden devraldığı bilgiyi ve dinî değerleri bozmayıp aynen muhafaza etmesi, anlaması, bellemesi, ezberlemesi, ilmî faaliyetlerde dikkatli hareket etmesi konularında dayanak gösterilebilir. Alim ismiyle birlikte kullanılan Vâsî' [el-Bakara (2), 115, 247] Allah Teâlâ'nın ilminin sonsuz ve ilminin, merhametinin herşeyi kuşattığı mânâsındadır. Bu isimden, bir kimsenin âlim vasfına hakkıyla sahip olabilmesi için çok bilgili, geniş müktesebâta sahip olmasının şart olduğu neticesine ulaştırılabilir. Alim'le birlikte kullanılan isimlerden Şâkir [el-Bakara (2), 158] Allah Teâlâ'nın iyiliklere karşılığını vermesi demektir. Aynı kökten bir diğer ismi Şekûr iyi bir amele fazlasıyla karşılık veren, az amele çok mükâfat veren demektir. Bu isim kul açısından değerlendirildiğinde, âlimin kibre kapılmayıp gelişme ve başarıları takdir/teşvik eden bir yaklaşım benimsemesine işaret sayılabilir.

⁴⁶ Buhârî, İlim 17.

⁴⁷ Buhârî, Salât 58.

⁴⁸ Buhârî, İlim 4, 5.

vermiştir. Buhârî bu örnekleri, çocuğun semânının sahîhliğine delil göstermiş,⁴⁹ onların çocukken dinledikleri hadislerin kabul edildiğini belirtmiştir. Anlaşıldığı üzere ilme yatkın çocukları, bu doğrultuda yetiştirmelidir. Buhârî'nin babasının ilimle meşguliyeti, ona çocukken ilimli tanıma imkânı sunmuştur. Küçük yaşlarda öğrenime başlamasında ve ilmin en üstün merteye olduğunu erken yaşlarda farketmesinde,⁵⁰ ailesinin yönlendirmesi, etkisi bulunmalıdır.

2. İlmî Gelenekten İstifade Etmek

İlim yolundaki kimsenin, bilgi sahibi olmak, ilmî çalışmaları geliştirmek ve ilmî geleneği devam ettirmek için o alanda çalışan kendisinden yaşça büyük, tecrübeli kimselerin ilmî birikimlerinden istifade etmesi şarttır. İlim yolundakiler, onlara müracaat ettiklerinde, faaliyetlerini takip ettiklerinde az veya çok olsun bir kazanım elde ederler. Nitekim ilim meclislerine katılmak faziletli bir fiil olarak tavsif edilmiştir.⁵¹ Rasûlullah'ın (s.a.v.), emanetin zâyi edilmesinin kıyamet âlâmeti olduğunu belirtip “iş, ehline verilmediği zaman kıyameti bekle” buyurduğu hadîsi⁵² Buhârî'nin, ilmin büyüklerden değil küçüklerden alınması halini, için ehlinin elinde olmadığına işaret saydığı yorumu yapılmıştır.⁵³ İlmî talep eden kimse, hayattakilerin birikimlerini gözardı etmediği gibi geçmiş âlimler hakkında da bilgi sahibi olmalı, onların kıymetli eserlerine müracaat etmelidir. Buhârî “Bizi muttakilere önder kıl” âyetini, (Mücâhid'in v. 103/721) “bizden öncekilere uyalım, bizden sonrakiler de bize uysunlar” diye tefsir ettiğini naklederek⁵⁴ önder konumunda olan kimselerin, öteden beri gelen doğru çizgiden ayrılmamaları gerektiğine dikkat çekmiştir. Buhârî, yüzlerce hocadan hadîs alarak ilmî geçmişi devralmıştır. Hocalarının içinde Humeydî, Ali b. Medînî, Kuteybe b. Saîd gibi büyük âlimler vardır. Ahmed b. Hanbelî'le Bağdat'a her gittiğinde görüşmüştür. Büyük âlimlerin talebesi olmasının, onun gelişmesine faydalı olduğu muhakkaktır. O, hocalarına itaat ve itimat etmiş; meselâ, İbn Râhûye'nin sahîh hadislerin biraraya getirilmesi temen-nisini yerine getirmiş, sahîh hadislerden oluşan *el-Câmi'u's-sahîh'i* yazmıştır.⁵⁵

3. Rihle/İlmî Seyahat Yapmak

İlim talep eden kimse, Hz. Mûsa ve Hızır kıssasında anlatıldığı üzere, daha bilgili kimseleri araştırıp bularak onlara gitmeli,⁵⁶ ilim talebi için ikâmet edilen

⁴⁹ Buhârî, İlim 18. İzahlar için bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 171.

⁵⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 392, 393.

⁵¹ Buhârî, İlim 8.

⁵² Buhârî, İlim 2.

⁵³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 143.

⁵⁴ Buhârî, İ'tisâm 2.

⁵⁵ bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 394-396, 401, 403; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 7.

⁵⁶ Buhârî, İlim 16, 19. Bilgili kimseye gitmekle ilgili bir başka bâb için bkz. Buhârî, İlim 26.

yerden ayrılmak gerekiyorsa ayrılmalı, uzun yollara gitmek gerekiyorsa gitmelidir. Aynı zamanda bu faaliyetler, ilim talebinin meşakkatli olduğunu göstermektedir.⁵⁷ Buhârî de memleketindeki öğretimden sonra pekçok rihle/ilmî seyahat yapmış ve başka âlimlerden istifade etmiştir.⁵⁸ İlim merkezlerini ziyaret ederek bilgisini artırmış, ilmî usûl ve uygulamaları görmüş, ilmî faaliyetlerinden haberdar olmuş, tecrübe kazanmıştır. Ayrıca rihle, hadîs ilminde âl-İsnâdî elde etmek için gereklidir.

4. Ehil/Uzman Olmak

Herhangi bir işi ehil/uzman olanların yerine getirmesi önemlidir, din ilimlerinde ise uzmanlık çok daha önemlidir hatta zaruridir. Hz. Peygamber, işi ehil olana vermenin önemini belirtmiş,⁵⁹ ilmin, ciddiyetle ve kendini iyice vermekle elde edileceğini bildirmiştir.⁶⁰ İlim yolcularının, bir meseleyi en son noktaya ulaştırabilmek için onu en iyi ve en geniş ihata edecek şekilde, derinlemesine öğrenmeyi, bilmeyi hedeflemeleri gerekir. Buhârî, ilimde en üst dereceye yükselmek için çalışmış ve işinde ehil olmuştur. Sadece hadîs değil, İslâmî ilimlerin hepsine tam mânâsıyla vâkıftır. Hadîs ilmine ise daha fazla odaklanmış ve râvî bilgisi, cerh-ta'dil, ilel ve fıkhu'l-hadîs gibi hadîs ilminin bütün alanlarında en üst seviyeye ulaşmış, emîru'l-mü'minîn fi'l-hadîs/hadîs ilminde müminlerin efendisi olarak nitelendirilmiştir.

5. İlmî İyi Muhafaza Edip Nakletmek

Öğrenmenin ve ilmî muhafaza etmenin fazileti yanında bildiklerini öğretmenin ve aileden başlayıp herkesi irşad etmenin, ilmî yaymanın çok faziletli olduğuna dair hadîsler,⁶¹ âlimlere öğretim ve tebliğ vazifesini getirmektedir.⁶² İlim kalkınca ortaya çıkacak kötülükler⁶³ de ilmî öğretmek gerektiğini göstermektedir.⁶⁴ Buhârî, ilmin korunması ve nakledilmesi konusunda üzerine düşeni hakkıyla yerine getirmiş, ilminden istifade edilmesine imkân sağlamış, kıymetli eserler yazmış ve tekebbür göstermeyerek talebe ile meşgul olmuş, binlerce kişi kitabını kendisinden dinlemişlerdir.⁶⁵ Ancak Buhârî, bir görevde bulunmanın sorumluluk gerektirdiğini de belirtmiştir. Hz. Ömer'in, efendi, idareci olmadan önce din ilminin iyice öğrenilmesini tavsiyeni nakletmiş,⁶⁶

⁵⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 168.

⁵⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 394-395.

⁵⁹ bkz. Buhârî, İlim 2. Emanetle ilgili başka naslar vardır. "Hiç şüphesiz Allah size, emanetleri ehline teslim etmenizi emreder." [en-Nisâ (4), 58] âyeti burada zikredilebilir.

⁶⁰ Buhârî, İlim 10.

⁶¹ Buhârî, İlim 9, 10, 20, 25, 26, 31, 37, 42.

⁶² bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 177.

⁶³ Buhârî, İlim 21, 24.

⁶⁴ bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 178.

⁶⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 398.

⁶⁶ Buhârî, İlim 15.

belli bir konuma gelmeden önce donanımlı olmanın önemine dikkat çekmiştir.⁶⁷ Bir seviyeye gelmeden öğretime başlanmaması gerektiğini ise “kavl ve amelden önce ilim gerekir” diye ifade etmiş ve bu hükmünü delillendirmiştir.⁶⁸ Bu suretle sözün ve fiilin doğru kabul edilmesinin ilimle belirlendiğini, dolayısıyla ilmin şart olduğunu ve temelinde bilgi yoksa söze ve fiile itibar edilmeyeceğini bildirmiştir.⁶⁹

6. Talebe Seçmek

Hz. Peygamber'in mesciddeki meclisinde sahâbîlerin halka şeklinde oturması, halkada yer kalmaması üzerine bir sahâbînin arka sıraya geçmesi⁷⁰ hayır meclisinin kalabalık olmasının övgüye lâyık olduğunu gösterir.⁷¹ Binâenaleyh bir ilim adamının çok sayıda talebesinin bulunması ve talebelerin onu tercih ederek derslerini, çalışmalarını takip etmesi o kimsenin hizmet ettiği alâmetidir. Bununla birlikte ilmin kime aktarılacağı da önemlidir. Âlimin, ilim emanetini, hakkıyla taşıyacak kimseye verme mesuliyeti vardır. Zira bilgi önemli bir güçtür, bilginin insanlığın hayrına kullanılması, bu gücün kötü niyetlere hizmet etmemesi, kötü yerlerde kullanılmaması için ilim adamlarında ahlâkî vasıfların bulunması gerekir. Bu sebeple âlim, faziletli ve kabiliyetli öğrencilerin yetişmesiyle daha fazla ilgilenmelidir. Buhârî'nin İlim Bölümü'nde yer verdiği bir hadîste Hz. Peygamber, rüyasında içtiği sütün kalanını Hz. Ömer'e verdiğini anlatmış ve rüyasını ilim diye tevil etmiştir.⁷² Anlaşıldığına göre ilim, faziletli kimselerden alınır, faziletli kimselere aktarılır. Buhârî'nin bu konuda da hizmeti olmuştur. Talebelerinin içinde Müslim, Tirmizî, İbn Huzeyme, Ebû Hâtim gibi faziletli ve büyük âlimler vardır.⁷³

C. İlmî Yaklaşımı ve Çalışmaları

Âlimin, ilmî çalışmalarında ve faaliyetlerinde başarılı olup ilme katkıda bulunması, faydalı hizmetler sunabilmesi için ilme bakışında ve çalışmalarında gözetmesi gereken ölçüler vardır.⁷⁴

⁶⁷ Hz. Ömer'in sözünden, yöneticilerin, ilmî donanıma sahip oldukları için bu makama gelmelerinin daha uygun olduğu neticesi de çıkarılmıştır. bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 166.

⁶⁸ Buhârî, İlim 10. Buhârî, tercemede “Bil ki Allah'tan başka ilah yoktur” âyetini [Muhammed (47), 19] zikretmiştir. Âyette, “bilmek” önce zikredilmiştir.

⁶⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 160.

⁷⁰ Buhârî, İlim 8.

⁷¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 157.

⁷² Buhârî, İlim 22.

⁷³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 397, 432.

⁷⁴ Kur'ân-ı Kerim'de Âlim ismiyle birlikte, peşpeşe zikredilen isimlerin bir kısmından ilim adamlarının görevlerinin, mesuliyetlerinin ne olduğu neticesi çıkarılabilir. Meselâ, Allah Teâlâ'nın Âlim'le birlikte zikredilen Fettâh [Sebe' (34), 26] iyilik kapılarını açan, hakemlik yapan, adaletle hükmeden, herşeyi hakkıyla bilen, hak ile bâtılı birbirinden ayırıp durumu açıklığa kavuşturan, gerçeği ortaya koyan demektir. (bkz. Bekir Topaloğlu “Fettâh”, *DİA*, XII, 482-483, İstanbul 1995) Bu isimden, kullara yansıyan bir netice çıkarılabilir ve âlimin

1. Naslara Yaklaşımında İstikâmet

Bir ilim adamının başarılı olabilmesi için çalıştığı alanın bilgilerini doğru değerlendirmesi şarttır. Müslüman ilim adamının ise dinî metinlere yaklaşımında istikâmet üzerinde bulunması, vahyi esas alan ve vahye öncelik veren fikre sahip olması zaruridir. Buhârî'nin, eserlerinde her meseleyi Kur'ân-ı Kerîm ve sünnetteki ölçülere göre değerlendirdiği ve delillendirdiği görülmektedir. Câmii'nde, el-İ'tisâm bi'l-kitâb ve's-sünne/Kitab'a ve Sünnete Bağlılık diye bir bölüm teşkil etmesi, anlayışını yansıttığı örneklerden biridir.

2. İlmî Dürüstlük ve Titizlik

Hz. Peygamber'in kendisine yalan isnad edenin cehenneme gideceği uyarısı⁷⁵ ve duyduğu hadîsi iyi muhafaza edip duyduğu gibi tebliğ etme emri ve bu vazifeyi güzel yapana dua etmesi,⁷⁶ ilmî ahlâkın gerekliliğini bildirmektedir. İlim adamının bilgileri doğru nakletmek görevi vardır, bilgiyi kendi görüşüne göre tasarrufta bulunup çarpıtarak sunmaması da bu kapsamdadır. Buhârî, Hz. Peygamber'in sünnetini en doğru biçimde nakletmenin sorumluluğu ile çok dikkatli ve temkinli davranmıştır. Binlerce rivâyet arasından seçtiği hadîslerin senedlerini ve metinlerini doğru ve eksiksiz bir biçimde yazmış, takyid ve zabta özen göstermiştir.

3. Delillere Göre Hüküm Vermek

İslâm Dini'nde âyet veya hadîs olan konularda rey kullanmak yasaklanmıştır. Bu konudaki naslar gayet açıktır. Allah'ın hükmüyle, Onun gösterdiği şekilde hükmetmek,⁷⁷ aynı zamanda Allah ve Rasûlü'nün hükmüne tereddütsüz uymak mecburiyeti vardır.⁷⁸ Zira ilim olmayınca zanna yol açılmış olur.⁷⁹ Hz. Peygamber, ilim ve hikmet sahibinin bilgiye dayalı hükmetmesinin gıpta edilecek bir davranış olduğunu bildirmiştir.⁸⁰ Buhârî, bu konuda da gayet hassastır. O, görüşlerin isabetli kabul edilmesi için dinî dayanağının bulunması

iyiliğe sevketmesi, adaletten ayrılmaması, hak ile bâtılı birbirinden ayırıp durumu açıklığa kavuşturması, bu konuda kendisine müracaat edilen bir konumda yani hakem olması, gerçeği ortaya koyması gerektiği yorumu yapılabilir. Allah Teâlâ'nın Alîm ismiyle birlikte bulunan Hakîm [en-Nisâ (4), 26] bütün emirleri ve işleri yerli yerinde olan, hikmet sahibi, sözleri ve fiilleri ilme uygun, bütün nesnelere ve olayları en üstün ilimle bilen, bütün tabiat nesnelere ahenkli, sağlam ve sanatkârane yaratıp sürdüren mânâsındadır. (bkz. Bekir Topaloğlu "Hakîm", *DİA*, XV, 181-182, İstanbul 1997) Bu isimden hareketle, âlimin sözlerinin ve fiillerin ilme uygun olması, bir işi en iyi biçimde bilmesi ve yerli yerinde yapması beklendir. Eserlerinin gerçeği, sözlerinin doğruluğu yansıttığı da bu kapsamda sayılabilir.

⁷⁵ Buhârî, İlim 38.

⁷⁶ Tirmizi, İlim 7.

⁷⁷ bkz. en-Nisâ (4), 105; el-Mâide (5), 44.

⁷⁸ bkz. el-Ahzâb (33), 36. Konuyla ilgili izahlar için bkz. Aynur Uraler, *Sünnete Uymanın Önündeki Engeller*, İstanbul 2017, s. 86-111.

⁷⁹ bkz. en-Necm (53), 28.

⁸⁰ Buhârî, İlim 15.

gerektiği konusu üzerinde durmuş ve bir âlimin ictihâd edemediği durumda tevakkuf etmesini, bâtil reye, bir asla dayanmayan kıyasa yönelmemesini Hz. Peygamber'den örnekler vererek anlatmıştır.⁸¹ Naslardan hüküm çıkarmakta zorlamaya gitmenin, bu konuda haddi aşmanın,⁸² rey ve kıyası kullanmakta aşırı gitmenin yanlış olduğunu, âyet ve hadislerden delillerle ispatlamıştır.⁸³ Kendisinin her meseleyi delile dayandırması yani tahkik ehli olması, naslardan delil getirme kabiliyeti ve başarısı ise *el-Câmi'i*'ndeki bâb başlıklarında görülür.

4. Tetkiklerde Dikkatli ve Seçici Olmak

İlim adamı, gerçeği tespit edebilmek için ele aldığı meseleyi ciddiyetle tetkik etmeli, titiz ve seçici olmalı, ulaştığı neticelerle yetinmeyip diğer uzmanlarla incelediği konuyu müzâkere etmelidir.⁸⁴ Buhârî, bir meseleyi iyice anlayanaya kadar vazgeçmemek gerektiğine dair bir bâb teşkil etmiş, delil olarak Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'den duyduğu bir sözdeki maksadı iyice kavrayamadığında ona (s.a.v.) müracaat ettiği hadîsi nakletmiştir.⁸⁵ Hz. Peygamber'in ilim konusunda kendisine müracaat edilmesinden rahatsız olmaması, münâzaranın cevazına delil olarak gösterilmiştir.⁸⁶ Araştırma alanı hadîs ilmi ise bu yaklaşım ve faaliyetler daha fazla önem kazanmaktadır, çünkü hadîs ilmi, sened ve metin tetkikine, tenkidine dayalıdır. Buhârî, tam mânâsıyla münekkittir bir ilim adamıdır. O, hakikatın peşinde giden biri olarak bildiği rivâyetlerle yetinmemiş, bir hadîsin bütün rivâyetlerini elde etmek için gayret etmiş, rihleler yapmıştır. Araştırmalarını yarım bırakmamış, incelediği meselenin takipçisi olmuş ve sonuca ulaştırmıştır. Hadîslerin sıhhat derecesini belirlemedeki kabiliyeti ve sahih hadîsleri tespitindeki başarısı müsellemidir. Câmi'i'ni, binlerce rivâyetin arasından seçtiği hadîslerle oluşturması, onun bu konudaki öne çıkmış özelliklerindedir.

5. Metinleri Doğru Tahlil Edip Maksadı Anlamak

Buhârî, dinlemek, düşünmek, anlamak, bilmek, akli kullanmaktan bahseden âyetleri, bir bâbda ardarda sıralamıştır.⁸⁷ Bu zihnî faaliyetler, öncelikle âlimlerin vasıflarıdır.⁸⁸ Binâenaleyh nasların, doğru anlaşılıp doğru tatbik edilmesinde âlimlere görev ve sorumluluk düşmekte, zihnî melekeleri iyi kullanıp

⁸¹ Buhârî, Rasûlullah'ın (s.a.v.), vahiy gelmemiş konularda kendisine soru sorulduğunda "Bilmiyorum" diye cevap verdiğini nakletmiştir. bkz. Buhârî, *İ'tisâm* 8.

⁸² Buhârî, *İ'tisâm* 5.

⁸³ Buhârî, *İ'tisâm* 7.

⁸⁴ İlim adamının bir bilginin doğruluğuna kendisi ikna olmadan, iyice araştırmadan o konuyu yazmaması ve halkın önünde konuşmaması da bu kapsamda sayılabilir.

⁸⁵ Buhârî, *İlim* 36.

⁸⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 197.

⁸⁷ Buhârî, *İlim* 10. Buhârî, bu bâbta sırasıyla el-Fâtır (35), 28; el-Ankebût (29), 43; el-Mülk (67), 10; ez-Zümer (39), 9 âyetlerini nakletmiştir.

⁸⁸ bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 161.

dinde fakih/doğru anlayış sahibi olmak⁸⁹ büyük önem kazanmaktadır.

Buhârî'nin tahlil kabiliyeti ve anlayışı ise meşhurdur. Bilgileri yüzeysel değil derine inerek inceleyen, tahlil eden bir âlimdir. O, hadîs metinlerindeki herbir kelimeyi araştırmış, üzerinde düşünmüştür. Detaylara dikkat etmiş, ayrıntı zannedilen kelimelerden, cümlelerden nice hükümler çıkarmış, Hz. Peygamber'in her sözünün dikkatten kaçmaması gerektiğini ve sahâbîlerin naklettiği her bilginin önemli olduğunu en güzel biçimde göstermiştir. *el-Câmi'us-sahîh*'de onun, bu özelliğinin birçok örneği vardır. Kitabında başka hadîs kitaplarında bulunmayan bölümler vardır.⁹⁰ Hüküm çıkarma kabiliyeti ile hadîslerden, diğer muhaddislerin tespit etmediği sonuçları çıkarmış ve hadîsleri diğer muhaddislerin nakletmedikleri mevzularda zikretmiştir.⁹¹ Aynı hadîsten birden fazla sonuç çıkararak pekçok ayrı bölümde delil olarak kullanmıştır.⁹² Bu birkaç tespit dahi, onun hadîsleri sadece nakletmekle kalmayıp metin tahlili ve tenkidi yaptığını, hadîsleri çok iyi anladığını, fıkhnı bildiğini göstermektedir. Bundan dolayı *el-Câmi'us-sahîh*'deki tercemeler/bâb başlıkları ile hadîsler arasındaki ilgiyi anlamak ve bâblar arasındaki münasebetleri görmek, bu konularda yetmişmiş olmayı gerektirmektedir.

6. Yöntem Bulmak veya Geliştirmek

Âlimlerin, varolan yöntemleri geliştirerek veya yeni metotlar bularak ilme katkı sağlamaları beklenir. İmam Buhârî, sahîh hadîsleri bir kitapta toplayan ilk muhaddistir. *el-Câmi'us-sahîh*'in tertibine, hadîslerin seçimine emek vermiş ve metotlar ortaya koymuştur. O, âyetlerden ve hadîslerden usûl kaideleri de çıkarmıştır. Meselâ, Câmiî'nin İlim Bölümü'nde naslardan tespit ettiği ilmî yöntemler bulunmaktadır.⁹³

⁸⁹ Buhârî, İlim 13.

⁹⁰ Kitâbu Ahbârî'l-âhâd, Kitâbu't-temennî, Kitâbu'l-i'tisâm bi'l-kitâb ve's-sünne bölümleri örnek gösterilebilir.

⁹¹ İ'tisâm Bölümü'nün 22. bâbının haber-i vâhidle ilgili olması örnek gösterilebilir.

⁹² Buhârî'nin, Berîre isimli câriyeyle ilgili hadîsten çok sayıda hüküm çıkarıp hadîsi otuzdan fazla yerde zikretmesi örnek gösterilebilir. Bu sayı, el-Mektebetu's-şâmile programında yapılan taramaya göredir. Konuyla ilgili izahlar için bkz. M. Yaşar Kandemir, "*el-Câmi'us-sahîh*", *DİA*, VII, 114-123, İstanbul 1993, VII, 116.

⁹³ Buhârî, "Haddesena" "Ahberana" gibi hadîs terimlerinin kaynağını, hadîs metinlerinden ve sahâbîlerin kullanımından göstermiş, yine kıraat, münâvele metodlarına hadîslerden delil getirmiştir. (İlim 4, 6, 7)

Bunlardan ayrı olarak yine İlim Bölümü'nde eğitim-öğretim konusunda, hadîslerden diğer âlimler tarafından belirlenmeyen sonuçlar çıkarmış, usûller belirlemiştir. Tespitlerimiz şunlardır: Öğretim yerleri (İlim 23, 46, 52), öğretim vakti (İlim 40, 41), hocanın tavrı (İlim 3, 28), talebenin ders takip âdâbı (İlim 8, 29, 31, 43, 45, 50, 51), soru sormaktan, derste katılmaktan çekinmemek (İlim 50), kişinin kendisinin soru sormasının uygun olmadığı durumda başkasına sordurarak öğrenmekten geri kalmaması (İlim 51), çalışanların da öğrenimden geri kalmaması (İlim 27), derste bulunanların bulunmayanlara bilgileri ulaştırması (İlim 9), öğretim metodları (İlim 4, 5, 9, 10, 20, 24, 30, 53), farklı metodlar kullanılması (Eli

7. İlmî Meselelere Çözüm Getirmek

Âlimlerden, ilmî problemleri çözmesi beklenir. Dinin ruhunu çok iyi kavradığı bilinen Buhârî, pekçok ilmî tartışma hakkında delil getirerek meseleleri vuzuha kavuşturmuştur.⁹⁴ O, çözüme götürmeyen ve ayrılığa yol açan ilmî ihtilaflarda ısrar etmenin yanlışlığını da delillerle bildirmiştir.⁹⁵ Zira ilim adamı, sorun üreten kimse değil, sorun çözen kimse olmalıdır. İlim Bölümü'nde yer alan "Kolaylaştırın zorlaştırmayın, müjdeleyin nefret ettirmeyin" hadisini⁹⁶ bu açıdan değerlendirmek mümkündür.

8. Araştırma Konularının Seçimine Özen Göstermek

İlimden istifadeyi artırmak için araştırma konuları, dikkatle ve istişâre ederek seçilmelidir. Bu çerçevede uzmanlık alanına katkı sağlamayan veya halkın eğitim-öğretimine faydası olmayan araştırmalara mesâi harcanmaması isabetlidir. Buhârî, İlim Bölümü'nde "Size ilimden az bir şey verilmiştir"⁹⁷ âyetini tercemeye alarak Yahûdiler'in, Hz. Peygamber'e ruhu sordukları hadisi nakletmiştir.⁹⁸ Buradan anlaşıldığına göre hakkında bilgi verilmeyen, açıklama yapılmayan konularda ve gaybî meselelerde⁹⁹ inceleme yapmak bir sonuca ulaştırmayacaktır. Buhârî aynı hadisi, İ'tisâm Bölümü'nde de zikretmiştir. Yahûdiler'in, öğrenip sonra iman etmek maksadıyla değil de işleri kurcalamak, bilgili olduklarını göstermek ve Hz. Peygamber'i sınamak için ona (s.a.v.) soru sormalarını, mâlâyani yani gereksiz ve kerih bir davranış olarak nitelendirmiştir.¹⁰⁰ Buhârî, öğrenmek, anlamak, tahlil etmek veya amel maksadıyla değil de

ve başıyla işaret ederek soruya cevap vermesi gibi, İlim 24), bilginin nasıl uygulandığını da görmek (İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'in gece namazını takip etmesi gibi, İlim 41), derslerde kaynak belirtme (İlim 52), fasıla ile ders yapmak (İlim 11, 12), bilgi ölçme (İlim 5). İbn Hacer de "Kolaylaştırın zorlaştırmayın, müjdeleyin nefret ettirmeyin" hadisinin (Buhârî, İlim 11) öğretimde tedriciliğe işaret ettiğini belirtir. bkz. *Fethu'l-bârî*, I, 163.

⁹⁴ Haber-i vâhidin delil olup olmayacağı konusuna dair kitabında müstakil bir bölüm tertip etmesi ve hadislerin hem ezber hem de yazarak korunması gerektiğini belirtip hadis kitâbetinin/yazımının câiz olduğuna dair bâb tertip ederek delil olan hadisleri nakletmesi örnek olarak zikredilebilir. bkz. Buhârî, İlim 25, 39, 42.

⁹⁵ İhtilafın kerâhiyetini belirten bir bâb için bkz. Buhârî, İ'tisâm 26.

⁹⁶ Buhârî, İlim 11.

⁹⁷ el-İsrâ (17), 85.

⁹⁸ Buhârî, İlim 47.

⁹⁹ Hz. Peygamber, "Sana kitabı indiren O'dur. O kitabın bir kısmı muhkem âyetlerden meydana gelir ki bunlar kitabın aslı ve özüdür, bir kısmı da müteşâbih âyetlerdir. Kalplerinde eğrilik bulunanlar, sırf fitne çıkarmak için o müteşâbih âyetlerin yorumlarına tâbi olurlar. Oysa bunların kesin anlamlarını yalnız Allah bilir. İlimde derinleşmiş kimseler de 'Biz bunlara iman ettik, hepsi de Rabbimizin katındandır' derler. Bunu ancak akıl sahibi kimseler düşünüp anlar" [Âl-i İmrân (3), 7] âyetini okuyup müteşâbihlere tâbi olanlardan sakınılmasını emrettiği hadis (Buhârî, Tefsîr/Âl-i İmrân 2) konuya örnek olarak zikredilebilir.

¹⁰⁰ Buhârî, İ'tisâm 3.

meseleleri gereksiz yere irdelemek için müzâkere yapmayı, cidalci olmayı uygun bir tavır olarak görmemiş, bu yaklaşımın ilmî olmadığını naslarla delillendirmiştir.¹⁰¹

9. Eser Vermek

İlim adamının ilmî seviyesi ve kabiliyeti eserlerinden anlaşılır. Buhârî'nin birçok eseri vardır. Bunlardan bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Eserlerinin büyük emek mahsulu olduğu ve ihtimamla hazırlandığı gayet açıktır. et-Tarîhu'l-kebir, et-Tarîhu's-sağîr, Halku ef'âlî'l-ibâd, el-Edebu'l-müfred gibi eserlerinden anlaşıldığına göre o, sadece muhaddis değil; tefsîr, fıkıh, akaid, siyer, tarih ve dil ilimlerinin de âlimidir.

Buhârî, çalıştığı sahanın önemini ve sorumluluğunu tam mânâsıyla idrâk etmiştir. Hayatını ve ilmini, Hz. Peygamber'e lâıyk hâle getirmek için büyük gayret göstermiştir ve bunda başarılı olarak benzersiz ve zirve bir eser olan el-Câmi'u's-sahîh'i yazmıştır. Sadece bu eseri bile onun ilmî seviyesini göstermeye kâfidir. Kitabı, Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en sahîh kitap olarak kabul edilmiş ve her devirde Müslümanlar'ın en çok müracaat ettiği, kıymet verdiği kitap olmuştur. Tertibinin mükemmelliği, Buhârî'nin kitabı üzerinde uzun seneler çalıştığını, birçok defa gözden geçirdiğini, konuları özümseediğini göstermektedir. Binlerce rivâyet içinden en sahîh hadîsleri seçmek, elemek, tercihte bulunmak, hadîs ilminin her dalında uzman olmayı gerektiren hem de emek isteyen bir mesâidir. el-Câmi'u's-sahîh'in bazı yönlerini tenkit edenler olmuştur, ancak onların tenkitlerinde haklı olmadığına dair cevaplar yazılmıştır. Tenkitler, takdirler ile kıyaslanmayacak derecede azdır.

10. İfade Tarzı ve Üslûba Özen Göstermek

İlmî araştırmanın konusu dinî ise veya doğrudan âyetler ve hadîsler üzerinde çalışılıyorsa itina göstermeli, merâmı en güzel ifade etme gayretinde olmalıdır. Yanlış anlaşılmayı önlemek için açık bir üslubla konuşmak ve yazmak çok önemlidir. Hz. Peygamber'in konuşmalarının anlaşılır olduğu, gerektiğinde sözünü üç kere tekrarladığı rivâyet edilmiştir.¹⁰² İlmî tenkit üslûbuna da dikkat edilmelidir. Tenkit edilen kişinin haysiyetini zedelememek esastır. Bu tarzı tercih etmek âlimin tevâzuunun belirtisidir ve ilim adamlarının birbirleriyle irtibatının devamını sağlar. Hz. Peygamber, hatalı bir iş yapıldığında tenkit etmiş ancak "Bazılarına ne oluyor ki" diyerek topluluk içinde o kişinin ismini vermemiştir.¹⁰³ Buhârî'nin de üslûbu böyledir, hak bildiğini söylemiş ancak cerhte mu'tedil ifadeler kullanmış, şahsın ismini vermeden görüşünü eleştirmiştir. Râvi tenkidinde de çok ağır ifadeler kullanmamıştır.¹⁰⁴

¹⁰¹ bkz. Buhârî, İ'tisâm 5.

¹⁰² Buhârî, İlim 30. Ayrıca bkz. Ebû Davud, İlim 7.

¹⁰³ bkz. Buhârî, İ'tisâm 5.

¹⁰⁴ Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, XII, 439.

11. İlmine, Eserine İtibar Edilmesi

Başarılı bir ilim adamı olmanın âlâmetlerinden biri kendi döneminde veya sonraki dönemlerde etkili olmaktır. Buhârî, eserleri ve etkileri ile çağları aşmış, iz bırakmış, ilmiyle İslâm âlemine ve medeniyetine büyük hizmetlerde bulunmuş bir âlimdir. Bir ilim adamının, âlimler tarafından takdir edilmesi bir ölçüdür. Buhârî hayattayken kıymeti bilinmiş, hocalarının ve muâsir âlimlerin takdîrini kazanmış, kendisiyle görüşüp istifade eden pekçok âlim olmuştur. *el-Câmi' u's-sahih'*in yazımının üzerinden bir asır geçince şerhinin yapılması,¹⁰⁵ o günün şartlarına rağmen kitabının İslâm dünyasında yayıldığı ve itibar gördüğünün belirtisidir.

Allah Teâlâ'nın Rasûlullah (s.a.v.) ile gönderdiği hidâyet ve ilmin, yağmur gibi canlılık getirmesinin¹⁰⁶ yansımaları Buhârî'nin faaliyetlerinde görülmüş, o ilme hizmet eden biri olarak ilmî hareket getirmiş, bulunduğu yeri canlandırmış, çeşitli şehirlerde ilim meclislerine katılanların sayısını artırmış, öğrenci çekmiştir.¹⁰⁷ O, Kur'ân ve sünnetten kaynaklanan bir bakış açısına sahip olduğu için her döneme hitap etmiştir. Hz. Peygamber'in soru sorana, sordugundan fazlasını anlatmasını öğretimde bir usûl olarak zikreden¹⁰⁸ Buhârî, *el-Câmi' u's-sahih'*inde zamanını aşan, sonrakilere de hitap eden bâblar tertip etmiştir.¹⁰⁹ Nitekim her asırda onun eserlerine ve özellikle bu eserine itibar edilmiştir. Kitap, tertibi ve kullandığı metotları ile de öncü, örnek olmuş, kendisinden sonra gelen muhaddislere zemin hazırlamış, ufuklar açmıştır. İslâmî ilimlerin hangi dalında olursa olsun araştırma yapanların *el-Câmi' u's-sahih'*i okuması şarttır ve bu kitaba müracaat edenler, ondan muhakkak istifade ederler. Diğer yandan Buhârî, şahsı ve eserleri üzerinde en çok çalışma yapılan âlimlerden biridir. Asırlardır bu çalışmaların devam etmesi yani çalışmalarından yeni araştırmalar çıkarılması, onun etkilerini ve ona itibar edildiğini göstermeye kâfidir.

12. Toplumla Karşı Görevlerini Yerine Getirmek

Her Müslümanın, sorumluluklarını yerine getirmek için dini hakkında malumatının olması gerekmektedir.¹¹⁰ Hz. Peygamber, İslâmiyet'i yaymak için çeşitli yöntemler kullanarak herkesi bilgilendirmiş, ayrıca kendisine her yerde

¹⁰⁵ el-Hattabî'nin (v. 388/998) *İ'lâmu's-sünen* isimli eseri, *el-Câmi' u's-sahih'*i şerhidir.

¹⁰⁶ Buhârî, İlim 20.

¹⁰⁷ bkz. Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 437.

¹⁰⁸ Buhârî, İlim 53.

¹⁰⁹ İ'tisâm Bölümü'nün 16. bâbı örnek gösterilebilir. Bu bâbın tercemesinin bir kısmında şu ifade yer almaktadır: "Nebî'nin (s.a.v.), Muhacirlerin ve Ensârın Medine'deki Yerleri ve Nebî'nin (s.a.v.) Musallâsı, Minberi ve Kabri." Buhârî, günümüzde açık hava müzesi, sit alanı, önemli kimselerin hatıralarını korumak gerektiği anlayışını yansıtan konuları, o gün gündeme getirmiştir.

¹¹⁰ Kabirde Hz. Muhammed hakkında "bilgin nedir" diye sorulması (Buhârî, İlim 24) örnek gösterilebilir. Buhârî, ilmi herkese (İlim 9, 20, 25, 37, 42), kadınlara (İlim 32, 35, 36, 50), aile

sorular sorulmuş o (s.a.v.) da cevapsız bırakmamıştır.¹¹¹ Âlimlerin, Peygamberlerin vârisleri olduklarını bildiren hadis,¹¹² onlara Hz. Peygamber'in dini öğretmek, yaymak, gerektiğinde hüküm vermek, kötülöklere karşı uyarmak gibi faaliyetlerini devam ettirme mesuliyeti vermektedir.¹¹³ İlim adamlarından halkın ilmî ihtiyaçlarını karşılayacak ve onları bilgilendirecek çalışmalar yapmaları beklenir. Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'inde fetvâlarının da bulunması, onun toplumun ihtiyaç ve problemlerini bilip çözümünü için gayret ettiğini göstermektedir. O, Müslümanlara hizmet noktasında sorumluluğunu fazlasıyla yerine getirmiş, eserleri ile ayrı ayrı beldelerdeki ders meclisleri ile doğru olanı duyurmuştur.

13. İlimin İtibarını Korumak

İlimin itibarını korumak âlimin görevlerindedir. Önce kendi hayatını, ilmin saygınlığına uygun bir şekilde düzenlemeye çalışmak gelir, sonra ilmin şerefini korumaya, ilmin değerinin anlaşılıp saygı duyulmasını sağlamaya emek vermelidir. Buhârî, bu konuda da hassas davranmış, hürmete layık bir hayat sürmüş, mesleğinin değerinin düşmesine sebep olacak hiçbir davranışta bulunmamış, hocalığın haysiyetini korumuştur. Buhâra emîri Halid b. Ahmed ez-Zühli (v. 269/882), Buhârî'den sarayına gelip kitaplarını kendisine ve çocuklarına okumasını istediğinde o, bu isteği reddetmiş, ilmi değersiz hale getirmeyeceğini, ilim öğrenmek için ilmin ayağına gitmek gerektiğini söylemiş, ilim meclisine veya evine gelmelerini bildirmişti.¹¹⁴

Bu vesileyle âlimlerin, yöneticilerle ilişkilerde mesafeli olmaları konusuna da temas etmelidir. Onların, dini tebliğ etme ve dine aykırı durumlar karşısında uyarıda bulunma sorumluluğu idarecileri de kapsamaktadır. Âlimler onlarla görüşmeli, gerektiğinde danışmanlık yapmalı, hak ve adalet üzere olmaları için yardımcı olmalıydılar. Ancak bu hizmetlerin ötesinde, âlimin vaktinin çoğunu onlarla geçirmesi, hakkı tebliğ etmesine ve ikaz, uyarı hürriyetinin kısıtlanmasına yol açabilir. Buhârî'nin, emîr Halid b. Ahmed'in teklifini kabul etmemesinin sebebinin, bu ihtimaller olması kuvvetle muhtemeldir.

14. Fikrî Karmaşa Döneminde İtidali Korumak

Buhârî, "mihne" denilen halku'l-Kur'ân konusundaki dayatmalara maruz kalmış, sıkıntı çekmiştir. İthamlara uğramış ve sürgün edilerek haksız muame-

fertlerine (İlim 25, 26, 31, 40), hizmetçilere (İlim 31), öğretmek ve tebliğ etmek gerektiğine dair hadislerden deliller getirmiştir.

¹¹¹ bkz. Buhârî, İlim 2, 23, 46, 52.

¹¹² Buhârî, İlim, 10.

¹¹³ bkz. İlhan Kutluer "İlim", *DİA*, XXII, 110.

¹¹⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 464-465. Bu konu hakkında bkz. İsmail Lütfi Çakan, "İmâm Buhârî'nin Buhâra Emiri İle Münasebetleri" *Büyük Türk-İslâm Bilgini Buhârî* -Uluslararası Sempozyum- 18-20 Haziran 1987, s. 39-46, Kayseri 1996.

leye maruz kalmıştır. Ona gösterilen rağbeti kıskanan ilim adamlarından Muhammed b. Yahya'nın (v. 258/872) etkisiyle "mes'eletü'l-lafz" bahane edilerek i'tizal ve bid'atçı olmakla suçlanmış, aleyhinde faaliyetler yapılmıştır. Emîr Halil b. Ahmed de bunu fırsat bilerek onu Buhâra'dan sürmüştür. Aslında Buhârî, Kur'ân'ı telaffuz etmenin mahlûk olup olmadığı tartışmalarının içine çekilmek istendiğinde bundan uzak durmaya gayret etmiş, sözlü tartışmalara girmek istememiştir. Onun böyle bir yol takip etmesinin sebeplerinden biri, yanlış anlaşılmaya sebep olmamak için zeminin durumunun ve muhatabın seviyesinin gözetilmesi prensibi olmalıdır. Nitekim halku'l-Kur'ân konusunda kendisine sorulan soruyu cevapladığında, dinleyenlerden cevabını farklı anlayanlar olmuştur.¹¹⁵

Buhârî'nin bu tavrına Câmi'nin İlim Bölümü'nde delil olacak hadîsler bulunmaktadır.¹¹⁶ O, fayda vermeyecek tartışmalar yerine daha zor bir yöntemi tercih etmiş, bu konuda "Halku ef'âli'l-ibâd" adlı kitabını yazmıştır. Kitap yazmak emek isteyen bir iştir. Ayrıca görüşleri, yazılı olarak belgelemek, idarecilerin baskı yapmasına açık bir konuma gelmek demektir. Ancak o, kitap yazarak ilmî kanaatini bildirmekten geri kalmamış, hak bildiğinde tâvîzsiz olmuş, muhataplarının tutumundan etkilenerek rivâyetten vazgeçmemiş, itikâdî fıkahların olumsuz tesirlerinden Müslümanları korumak için bu konuları işlemiş, insanları uyarma görevini yerine getirmiş,¹¹⁷ daha kalıcı bir yolla görüşlerini yaymıştır. Kitabında meseleyi, Kur'ân'a ve sünnete göre açıklayarak çözüm göstermiştir. Buhârî, "Allah Teâlâ, hayır murat ettiği kimseyi de fakîh kılar. Ümmetimden bir topluluk hak üzere bulunmaya (ve hak uğrunda) mücadeleye devam eder" hadîsinde bahsedilen kimseleri ilim sahipleri diye izah etmiş,¹¹⁸ kendisi de hadîsin gereğini yerine getirerek doğru, gerçek olanı anlatmıştır. Diğer yandan eserlerinde tartışmalı konularda görüşlerini aktarırken ihtiyatlı konuşmasının, isim belirtmeden cevap vermesinin tartışılan meselelerin daha uzatılmasını engellemeye faydası olduğu muhakkaktır. Bu üslûbu ile mevcut meseleyi, o güne tahsis etmeyip ileride görülebilecek aynı veya benzer

¹¹⁵ bkz. Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübela*, XII, 453-463, 464.

¹¹⁶ Buhârî, İlim Bölümü'nde bu konuyla ilgili hadîslerin bazılarını nakletmiştir. Hz. Peygamber, Kâbe'nin inşasıyla ilgili bazı tasarruflarda bulunmak istediğini belirtmiş ancak yanlış anlaşılma endişesiyle bundan vazgeçmiştir. (Buhârî, İlim 48) Bir başka hadîste ise Hz. Peygamber, cennete girme müjdesini verdiğiğinde, insanlar müjdeye güvenip kusurlu davranırlar endişesiyle bu sözünün o sırada yayılmasını istememiştir. (Buhârî, İlim 49) Ebû Hüreyre de Hz. Peygamber'den öğrendiklerinin bir kısmını herkese yaydığını, bir kısmını ise herkese anlatmadığını söylemiştir. Buhârî, İlim 42.

Bu çerçevede halkı doğrudan ilgilendirmeyen meseleleri onların huzurunda müzâkere veya münakaşa etmenin fayda vermediği aksine zarar verdiğiine işaret etmelidir.

¹¹⁷ Kur'ân-ı Kerim'de ve hadîslerde âlimlerin, insanları uyarma görevi olduğu bildirilmiştir. bkz. el-Mâide (5), 63; Buhârî, İlim 28, 30.

¹¹⁸ Buhârî, İ'tisâm 10.

görüşlere ışık tutmuştur. Buhârî, böylece fikrî karmaşa ortamında fitneyi arttırmaktan uzak durmuş, yönelimler üstü bir duruş içinde olmuş, ilmî çözümler üreterek gerçek âlime yakışan tavır sergilemiş, fitnenin alevlenmesine destek veremeyerek sünnetteki emirlere uymuştur.

IV. Sonuç

Kur'ân-ı Kerim'de ve hadîslerde ilme; değerli ve şerefli bir mevki verilmiş, âlimlerin de önemli ve değerli konumda bulunduğu bildirilmiştir. İlimin ve âlimin bu mertebesi yanında bilginin, dinin emirlerine aykırı işlere hizmet etmesi için ilim adamının bazı niteliklere sahip olması gerektiği belirtilmiş ve gerçek âlimin özelliklerini belirleme çalışmaları yapılmış, konu her devirde farklı yönlerden ele alınmıştır. Bu yazıda, Buhârî'nin *el-Câmi'*nin İlim Bölümü çerçevesinde ilim adamında bulunması gereken vasıflar tespit edilmeye çalışılmış ve Buhârî'nin belirlenen ölçüleri hakkıyla yerine getirdiği, bu vasıflara en üst seviyede sahip olduğu anlatılmıştır. O, bahsi geçen bölümde, ilmin çeşitli yönlerine dair prensipler çıkarmış, aynı zamanda bir âlimde bulunması gereken vasıflara işaret etmiştir. Buhârî'nin naslardan hüküm çıkarma kabiliyeti, sınırlı kapsamdaki bir incelemede dahi birçok sonuç elde edilmesini sağlamış, anahatlarıyla aşağıdaki neticelere ulaşılmıştır:

İlim adamının; bazı niteliklere sahip olmasının lazım geldiğini ve sorumluluklarının bulunduğu bilincinde olması önemli bir kuraldır. O, ilmin zaruretini, fert ve toplum açısından insanlığın ilme duyduğu ihtiyacı hatırında tutarak görevinin ne kadar önemli olduğunun şuuruyla hayatını düzenlemelidir.

İlim yoluna başlarken ve ilmî faaliyetlerin devamında niyetin sâfiyeti esastır. Niyet, Allah'ın rızasını kazanmak olunca çalışmalar şevk ve heyecan ile yapılır, ilme daha tutkulu bağlanır. Ardından ilmin itibarına yakışan bir hal, tavır gelir. İlim adamının bilgisini, hayatına aksettirmesi yani güzel ahlâklı olması beklenir, bilgi güzel davranışları getirmelidir. Onun bildiklerini hayata geçirmesi, söylediği ile yaptığının birbirine uyması demektir ve bu, dikkat edilmesi gereken bir husustur. Zira ilim adamı örnek alınan konumdadır, faydalı ve etkili olması için sözü ile fiilinin uymasının, şahsiyetli ve kararlı bir duruşunun bulunmasının önemi vardır.

Bu temel vasıflardan sonra ilimle meşguliyeti seçen kişinin ilmi elde etmesi, uzmanlaşması için takip etmesi gereken yollar ve kurallar vardır. Ciddiyet, ilim yolunda devamlılık ve disiplinli olmak başta gelen hasletlerdir. İyi öğrenim görmek ise önemli ve temel şartlardan biridir. Daha sonra bildikleri ile yetinmeyerek ilmini arttırmaya çalışmak gelir. Başarı için bu gayretin sürekliliği gerekir. Yapılan çalışmalardan haberdar olmak, kendisinden bilgili olanlardan istifade etmek, tecrübeyi gözardı etmemek, ilmî geleneği devralmak ve nakletmek diğer önemli faaliyetlerdir. İlim adamının, alandaki uzmanlığının yanısıra diğer ilim dallarından belli bir seviyede bilgi sahibi olması da başarısını artırır. Aslında ilimde derinleşmek her bakımdan önemlidir. Meselâ, ilim adamının

yeri geldiğinde etki altında kalmadan ilmin gereğini yapmasının, şahsiyetli duruşuyla ilgisi olduğu gibi iyi yetişmişlikle de ilgisi vardır. Alanında ehil, otorite olan kimse, ilmin kendisine verdiği güç ile ilmin zâyî edildiği bir durumla karıştaştığında kayıtsız kalmaz.

İlim adamı, ilmin korunması, geliştirilmesi, yayılması için bir ömür gayret eder. Eser vermesi ise birikiminden herkesin faydalanması ve ilmin daha geniş kitlelere yayılması, sonraki nesillere aktarılması için gereklidir. Alanında üst seviyede bulunanların kitap yazmaları ise bilgi ve yorumlarının kalıcı olması bakımından daha önemlidir. Buhârî'nin eserlerinde görüldüğü gibi büyük âlimlerin kitapları ciddiyetle, titizlikle, derinlemesine araştırılarak, tahlil edilerek hazırlanmış, yöntem gösteren kaliteli çalışmalardır.

İlim adamının öğretim hayatı da olmalı, bilgisinden istifade edenleri çoğaltmalıdır. Kendini yetiştiren topluma tevâzu ile yaklaşım faydalı olmaya çalışmak bir vazifedir. Halkı bilgilendirme ve bilinçlendirme hizmetinin yanısıra sosyal problemlerde yatıştırıcı konumda olmaları, yöneticileri doğru olana sevketmeleri mesuliyetleri arasındadır. Zira ilme duyulan ihtiyacın en belirgin hissedildiği alan toplum nizamıdır. İlim olmadığında cehâlet yayılıp yerleşeceğinden, birçok sorunun ortaya çıkması kaçınılmazdır. Hz. Peygamber, ilmin kaldırılmasının günahların yaygınlaşmasına, anarşinin ve fitnelerin çıkmasına, cinayetlerin çoğalmasına kadar varacağını haber vermiştir.

Buhârî'nin, yukarıda zikredilen ölçülere en üst seviyede riâyet ettiği, söylediklerini uyguladığı bu incelemede teyit edilmiştir. Bahsi geçen özelliklerin, ilimle meşguliyeti tercih eden herkeste üst seviyede bulunmasını beklemek gerçekçi değildir, bununla beraber onların kendini geliştirme gayreti devam etmelidir. Diğer yandan İslâm Dini'ne ve belli bir çerçeveye göre tespit edilen bu vasıfların, aslında evrensel olduğu, Müslüman olmayan ilim adamlarına da hitap eden yönleri bulunduğu görülmektedir.

Hâsılı, bilginin gücünün daha iyi idrâk edilmesi ve ilme rağbetin artırılması için bazı faaliyetler gerekmektedir. Nitelikli ilim adamı yetiştirilmesi ilk görevdir. Bunun için yeni nesillerin ilme yönelmelerini teşvik eden projeler hazırlanması zoruridir. Onlara, örnek alacakları kişiler göstermek en faydalı yollardan biridir. Müslümanların ilim tarihi bu konuda çok zengindir. Her asırda takdir edilen, ilmi ve eserleri örnek alınan pekçok büyük âlim vardır. İlim yolunda yürüyenlerin onları tanımaya ihtiyaçları vardır. Önemli şahsiyetlerin hayatlarının ve metotlarının daha ayrıntılı bilinmesinin özendirici ve yol gösterici olacağı şüphesizdir. Diğer yandan bu çalışmaların, Müslüman âlimlerin doğru tanınmasını sağlayacağı muhakkaktır.¹¹⁹ Nitelikli ilim adamı konusunun, günümüzdeki ilim adamı tanımıyla da ilgili yönü bulunmaktadır. İlim

¹¹⁹ Şarkiyatçıların, Müslüman âlimlere yönelttikleri tenkitlerin, ne kadar doğruyu yansıttığını anlamının ve anlatmanın en iyi yolu, o âlimlerin tanıtılmasıdır. Hadîslerin güvenilirliğinden şüphe uyandırmak için şarkiyatçılar tarafından başlatılan faaliyetlerde en üst seviyedeki

adamı vasıflarının birçoğunu taşımayan ancak topluma âlim olarak sunulan bazı kimselerin ortalığı kaplamasının, ilmin yüce konumuna zarar verdiği, ilme ve âlime duyulan güveni sarstığı, âlim olmayı özendirmediği bir gerçektir. Yanlış gidişin önüne geçmenin yolu, hayatta olan gerçek âlimlerin tanıtılmasıdır ve bu, ilmin haysiyetini korumak için önemli bir görev haline gelmiştir.

“Buhârî'nin *el-Câmi'ü's-Sahîh*'i Bağlamında İlim Ehli'nin Evsâfına Dair Bazı Mülâhazalar”

Özet: İslâm Dini'nde ilme ve âlime değer verilmesi, âlimin nitelikli kimse olmasını gerektirmektedir. Bilginin, iyiliğe, doğruluğa hizmet etmesini sağlamak için de ilim adamının bazı temel değerleri taşıması zorunludur. Bu yazıda ilim adamında bulunması gereken vasıflar, büyük hadis âlimi İmam Buhârî'nin *el-Câmi'ü's-Sahîh* adlı eserinin İlim Bölümü'nden istifade edilerek tespit edilmiştir. Buhârî'nin İlim Bölümü'nde yer verdiği hadislere ve bâb başlıklarına dayalı olan inceleme, sınırlı verilere göre yapılsa da Buhârî'nin âyet ve hadislerden hüküm çıkarma kabiliyeti ile birçok sonuca ulaşılmış ve üç ana başlık altında toplanabilecek esaslar tespit edilmiştir. Bunlar, ilim adamının hayatının her safhasında bulunması beklenen temel nitelikler; öğrenim ve öğretim hayatında dikkat etmesi gereken prensipler; ilme bakışında, yaklaşımındaki ölçüler ve çalışmalarında gözetmesi gereken hususlardır. İslâm Dini'nin kaynak eserlerinden birine göre belirlenen vasıfların, aslında evrensel olduğu, gerçeğin peşinden giden bütün ilim yolcularına ışık tuttuğu da görülmektedir.

Atıf: Aynur URALER, “Buhârî'nin *el-Câmi'ü's-Sahîh*'i Bağlamında İlim Ehli'nin Evsâfına Dair Bazı Mülâhazalar”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XIX/1, 2021, ss. 7-28.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Buhârî, *al-Câmi'ü's-Sahîh*, İlim ehli, âlim.

kişiler ve kitaplar hedef alınmaktadır. Zira onlar gözden düşürüldüğünde gerisi kendiliğinden çözülecektir. Meselâ en çok hadis rivâyet eden sahâbi Ebû Hüreyre ile en büyük hadis âlimi Buhârî ve en sahîh hadis kitabı olan *el-Câmi'ü's-Sahîh* asılsız iddialara ve iftiralara maruz kalmaktadırlar. Bundan dolayı hadis ilmi ve hadis âlimlerinin iyice tanıtılması bir zaruret. Bu konuyla ilgili bir yüksek lisans tezi için bkz. Bahar Laçın Uğur, *Caetani'nin Annali Dell Islam Adlı Kitabı Çerçevesinde Hz. Peygamber ve Hadis Hakkındaki Görüşleri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.